IVO PETRICIOLI

HAN JUSUFA MAŠKOVIĆA

S južne strane ruševina starog grada Vrane nalazi se pregrađen i zapušten turski han. Među malobrojnim spomenicima iz vremena turske dominacije u Dalmaciji[1] on zauzima prvo mjesto koliko po stupnju sačuvanosti toliko i po svojim arhitektonskim kvalitetima. Prema historijskim izvorima, izvještajima mletačkih funkcionera, znamo da je podignut četrdesetih godina XVII st. po naređenju i sredstvima Jusufa Maškovića, visokog dostojanstvenika na sultanovu dvoru, u to doba kapudanpaše, vrhovnog admirala turske flote.[2] Tragična sudbina tog Vranjanina, koji je zbog sultanova hira bio udavljen u času kad se bio dovinuo najvećeg ugleda, ostavila je pečat i na toj građevini. Han nije dovršen, nije izrađen u oblicima kako su ga zamislili nepoznati nam neimari. Ostao je torzo koji nam ne može i neće nikada otkriti svoj pravi izgled. Prema spomenutim izvorima za han je Mašković namaknuo velika novčana sredstva. Dostavio je gospodaru Vrane Durakbegu 16 000 reala, a kasnije još 6000 dukata. Na njemu je radilo čak 500 radnika na dan.[3] Po dimenzijama i tehnici zidanja sačuvanih dijelova građevine lako se zaključuje da je bila zamišljena kao veoma reprezentativna i monumentalna. Bez sumnje je han trebao da posluži i kao rezidencija samog Maškovića, kad se iz Carigrada povuče u rodni

[1] Lj. Karaman, Umjetnost u Dalmaciji, XV i XVI vijek, Zagreb 1933, str. 137.

[2] L. Jelić, Vranjanin Jusuf Mašković, začetnik kandijskog rata (1645—1671. godine), Glasnik Matice dalmatinske, knj. II, sv. II, str. 113—129; S. Traljić, Vrana pod turskom upravom, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 9, str. 351.

[3] Jelić, o. c., str. 121, bilj. 1, str. 122, bilj. 2, i Traljić, o. c., str. 353, bilj. 70, gdje su citirani izvještaji u Državnom arhivu u Veneciji, tzv. »Dispacci«, koji govore o gradnji hana. Mlečani su čak bili uputili u Vranu jednog arhitekta da izvidi gradi li se neka tvrđava, a on je svom izvještaju priložio i skicu.

kraj. Neminovno nam se nameće asocijacija na drugu značajnu historijsku ličnost rodom iz Dalmacije, rimskog cara Dioklecijana, koji je također sagradio svoju rezidenciju u rodnom kraju.

Nakon Jusufove smrti han je dograđen u mnogo skromnijim oblicima. Glavna stambena zgrada pored ulaza ima značajke kasnog baroka, dakako veoma skromna dometa; bez sumnje je iz vremena kad su Turci u Vrani bili odavno zaboravljeni. Sve te kasnije dogradnje jednostavnih i nezgrapnih oblika djeluju kao neuspjele improvizacije kad se usporede s originalnim dijelovima. Ti se dijelovi ipak mogu lako uočiti i odvojiti.

Do sada spomenik nije bio proučen. Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zadru je sredstvima biogradske općine dao arhitektonski i fotogrametrijski snimiti sve zidove, što je izvršio ing. V. Donassy 1968. i 1969. god. Ti snimci poslužit će kao podloga za projekt obnove i adaptacije. Ovdje ću ih djelomično upotrijebiti kao ilustrativan materijal za analizu spomenika. Temeljita analiza bit će moguća tek pošto se provedu manji arheološki zahvati, ali neće biti na odmet da u času kad je rad na samom početku iznesem one podatke što nam pruža spomenik onakav kakva ga danas vidimo.

Han je građevina pravilna pravokutna tlocrta 60 x 52 m. (v. tlocrt). Smješten je na padini brijega koja se blago spušta prema jugozapadu, tako da su mu duže stranice u pravcu padine (Sl. 1). Ulaz je na sjeveroistočnoj strani, na višoj nadmorskoj visini. Visinska razlika između praga ulaznih vrata i temeljne linije jugozapadnog zida iznosi oko 4,5 m. Takva razlika u visini ne osjeća se u unutrašnjosti, jer je jugozapadni dio hana nasut. Površina hana podijeljena je pregradnim zidom poprijeko u dva dijela, zapravo u dva velika dvorišta, tako da se veći dio (dvije trećine) nalaze na sjeveroistoku, a manji (jedna trećina) na jugozapadu. Sjeveroistočni (na tlocrtu *a*), jugoistočni (*b*) i sjeverozapadni (*c*) perimetralni zidovi debeli su 1,20 m, pregradni zid (*d*) debeo je 1,60 m, a jugozapadni (*e*) perimetralni 1,50. Na tom se zidu nalaze pravilno raspoređena tri kontrafora debljine 1,60 m istaknuti 1,70. Funkcija im je da podupiru nasip unutar zida. (Sl. 2) Svi ti zidovi sagrađeni su od klesanih blokova različitih visina i dužina slaganih u pravilne redove. Jedino na zapadnom dijelu sjeveroistočnog zida taj je red poremećen. Visina zidova varira, na dva mjesta su se sačuvali i dijelovi vijenca koji nam ukazuju na originalno zamišljenu visinu. Na sjevernom uglu vijenac se nalazi na visini od 5 m od razine tla, na južnom uglu nalazi se na visini od 6,5 m. Taj se vijenac sastoji od jednostavne profilacije, donje zakošene plohe i gornje vertikalne. Debeo je oko 30 cm. Sačuvan je u najvećoj dužini na sjevernom uglu, na sjeverozapadnoj fasadi (9 m), a do južnog ugla na jugozapadnoj fasadi samo 1 m.

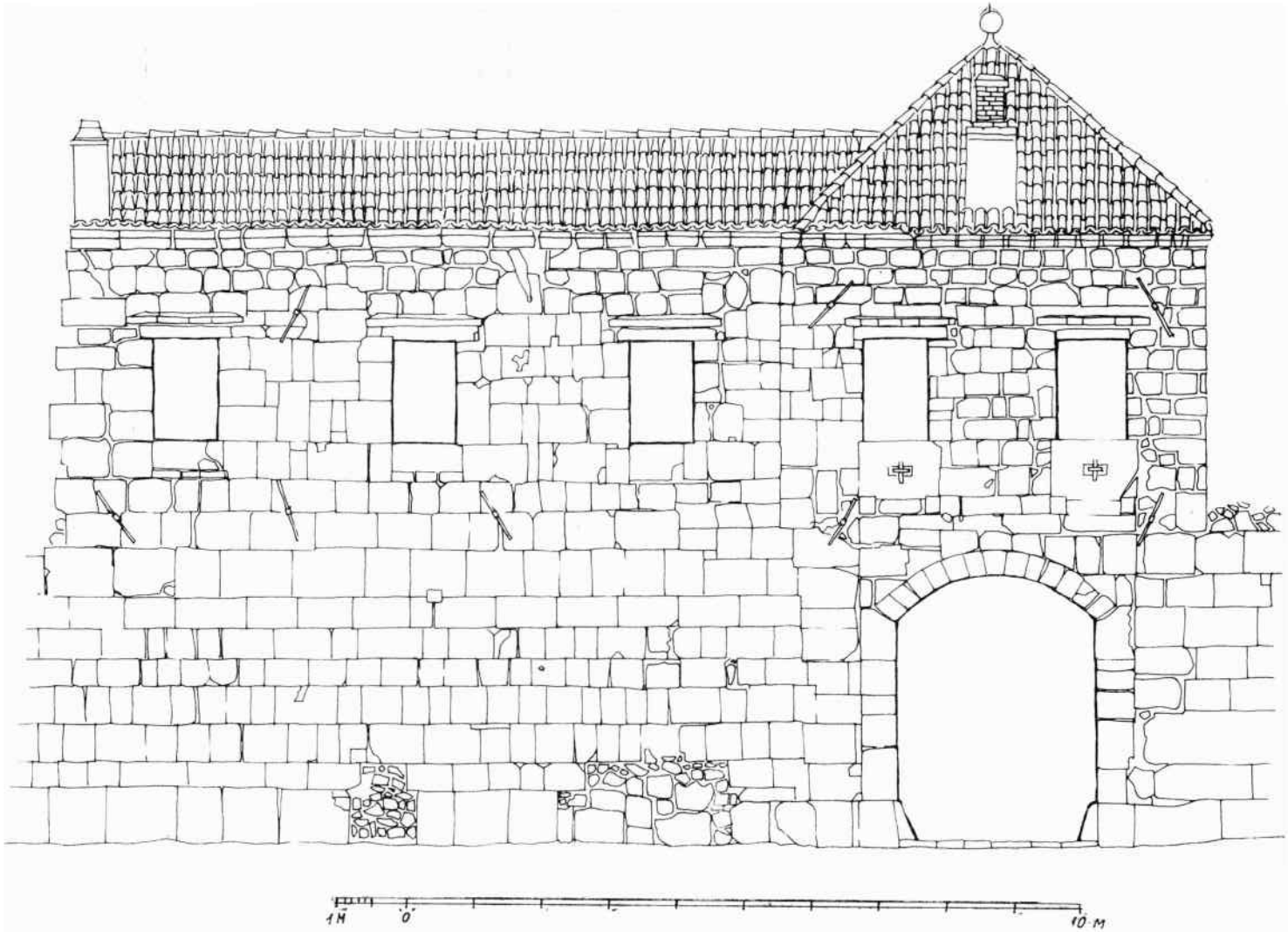

Sl. 3. Kapija i stambena zgrada. St. fasada (fotogrametrija V. Donassy)

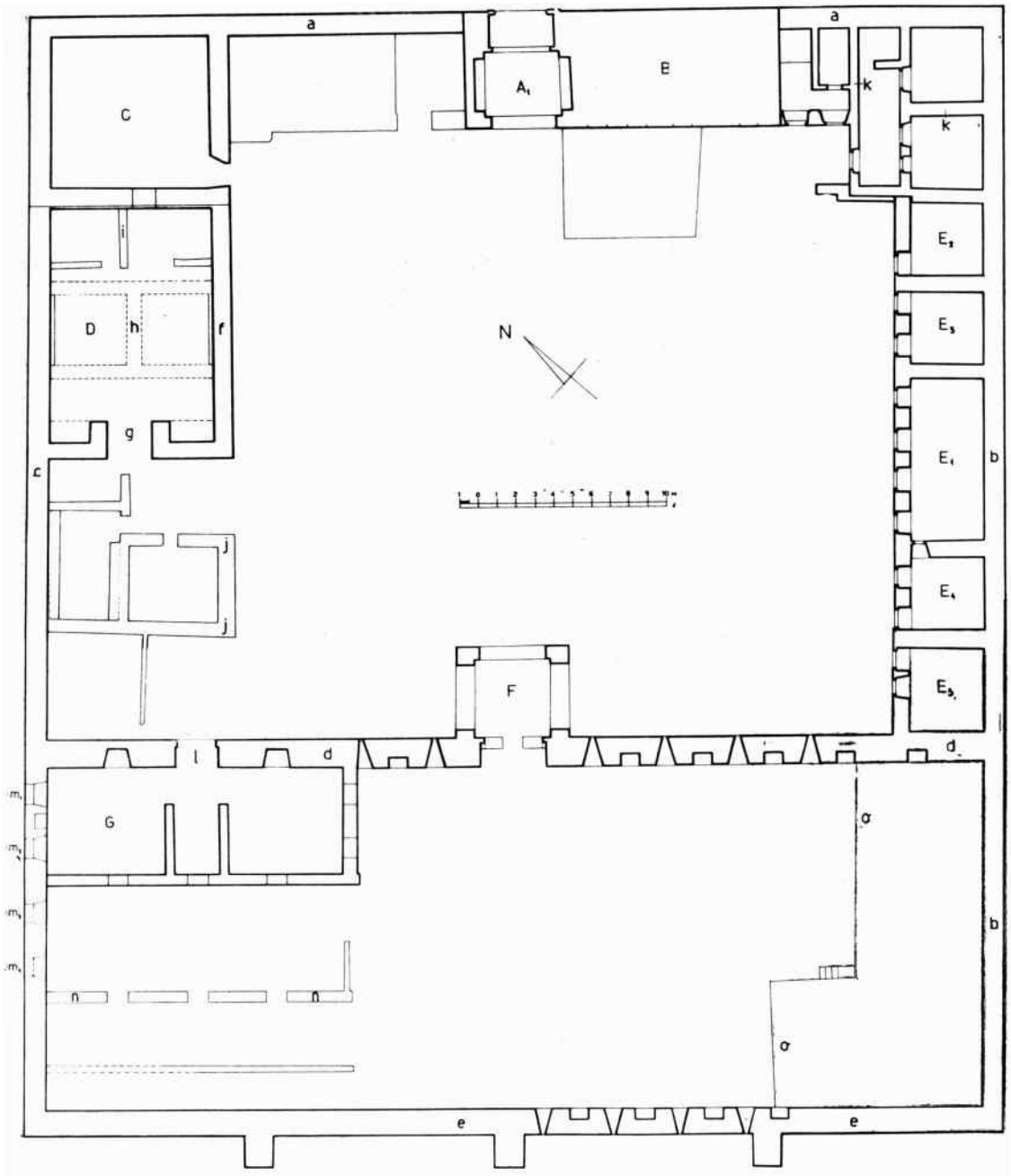

Nacrt Maškovića hana.

Ulazna kapija se nalazi u osi građevine na sjeveroistočnoj strani, kako sam spomenuo (na tlocrtu *A*). Pomno je izgrađena. Vanjski okvir ima dovratnike sastavljene od više kamenih blokova. Nadvratnik je u obliku segmentnog luka (Sl. 3). Na udaljenosti od 2 m nalazi se nutarnji okvir (Tu udaljenost prekriva segmentni svod.). Iza tog okvira nalazi se vestibul (A_1), širok 3,90 m, dug 3,40), presvođen valjkastim svodom. Na njegovim bočnim stranama nalaze se dvije plitke niše s kamenom klupom. Prema dvorištu kapija ima također okvir slična oblika kao što je vanjski (Sl. 4). Ukupna dužina kapije iznosi 6,30 m. Nad kapijom se morala dizati kula s dva obrambena »mašikula«. Širina te kule nazire se na sjeveroistočnoj fasadi (Sl. 3). S jugoistočne strane kula je povezana sa stambenom kućom koja po svojim građevnim osobinama, kako sam spomenuo, ne spada u islamsku arhitekturu. Kuća je jednokatna. Prizemne prostorije su presvođene, a u kuhinji koja se nalazi u prizemlju sačuvao se kamin. Pri gradnji te kuće obilno je korišten originalni građevni materijal hana tako da se pod strehom i s vanjske i s unutarnje strane vidi vijenac iste profilacije kao na perimetralnom zidu, a na sjeveroistočnoj fasadi nalaze se opisani klesanci, ali slagani nešto lošije nego na ostalim zidovima. U sjeveroistočnom dvorištu hana nalazi se osim spomenute stambene kuće još nekoliko zgrada, danas bez krova i podnih konstrukcija. Na sjevernom uglu nalazi se zgrada kvadratnog tlocrta (8 x 8 m). Ona (na tlocrtu *C*) je konstruktivno vezana s drugom iste širine, a duge 12,70 m, s kojom ima zajedničke zidove (*D*). Nalazeći se na uglu hana ove dvije zgrade oivičene su i perimetralnim zidovima hana. Zajednički zid ovih dviju zgrada prema dvorištu (*f*) građen je poput perimetralnih zidova hana, sastavljen od dobro klesanog kamena slaganog u redove. Taj zid ima i vijenac istog oblika kao što sam opisao. Vijenac se na zgradi kvadratnog tlocrta nalazi na visini od 6,5 m, a na drugoj od 5 m (Sl. 5). Granični zid između ovih dviju zgrada obrađen je u najgornjem dijelu fasadnim kamenjem, po čemu se lako zaključuje da je ugaona zgrada kvadratnog tlocrta bila viša od druge i dizala se poput neke kule na sjevernom uglu hana. Ona je komunicirala s dvorištem manjim vratima, imala je visoko prizemlje i kat. Na visini prizemlja kao da su postojali neki otvori prema sjeveroistoku, u perimetralnom zidu hana. Na unutrašnjoj i vanjskoj strani zida (na mjestu gdje kamenje nije uslojeno) vide se tragovi otvora. Na visini kata nalaze se dva zazidana prozora (60 x 95 cm) prema sjeverozapadu i između njih dosta dobro sačuvan kamin (Sl. 6). Nešto južnije primjećuje se i jedna puškarnica. U graničnom zidu između tih dviju zgrada nalaze se vrata, očito naknadno probijena, s drvenim nadvratnikom i s fragmentom vijenca uzidanog kao spolij. Druga zgrada nema nikakvih otvora ni s jugoistočne ni sa sjeverozapadne strane. Ulaz (na tlo-

crtu *g*) joj je na jugozapadnoj strani. Lučno je presvođen i s nutarnje strane povezan s dva polupilastra koji su bili svodovima povezani s bočnim zidovima (Sl. 7). Sama zgrada je bila podijeljena dvama poprečnim i jednim uzdužnim zidom, od kojih se sada tek naziru tragovi (*h*). Između tih poprečnih zidova perimetralni zidovi su nešto zadebljani sasvim pri dnu, a nad tim zadebljanjem nalaze se horizontalna udubljenja iste dužine. Zasada se ne može ustanoviti čemu je ta zgrada služila, dok se temeljito ne ispitaju zidovi. Može se pretpostavljati da je tu bilo kupatilo (amam), pa će trebati usredotočiti pažnju na istraživanje eventualnih dovoda i odvoda vode. Danas se u toj zgradi nalaze naknadno dograđeni

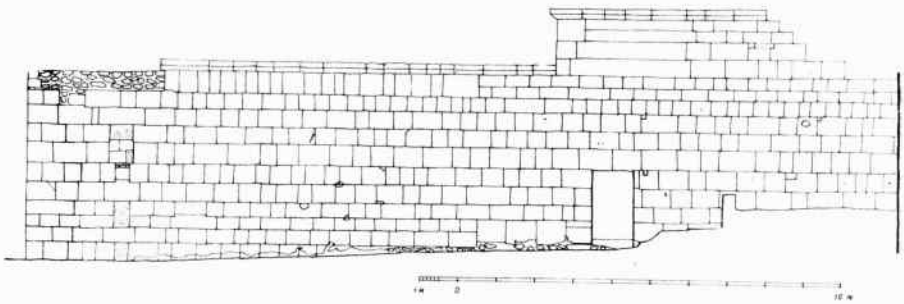

Sl. 5. Dvorišna fasada zgrada na sjevernom uglu hana (zgrada C i D). Fotogrametrija V. Donassy.

niski zidovi improviziranih gospodarskih zgrada (*i*). Isto takvi se nalaze i na prostoru jugozapadno od opisanih zgrada (*j*). Na istočnom uglu hana, u produžetku stambene kuće, ima također takvih zidova, ali po njihovu pravilnu smještaju ne isključuje se mogućnost da su originalni, iako nisu izgrađeni od pravilnih blokova kamenja (*k*).

Čitavu dužinu jugoistočnog zida pokrivaju konaci (*E*). To je pet prostorija, srednja veća (3,80 x 8,60 m) i četiri manje (3,80 x 3,80 m). Zid prema dvorištu sagrađen je također od klesanaca. Na njemu se otvaraju prozori i vrata. Kao i na cijelom hanu, oni nemaju kamenih okvira. Pažnju privlače gornji dijelovi otvora koji su vrlo precizno sazidani i nisu ničim rasterećeni na fasadnoj strani. Konaci su imali nisko prizemlje i kat. U prizemlju se vide zidani ormari i kamini, sada dosta pregrađeni.

Na sredini pregradnog zida nalazi se ulaz u jugozapadno dvorište. Pred njim je sagrađen paviljon od četiri luka (*F*) koji je prekrivao česmu (šedrvan). Lukovi su oštri, islamski, zidani vrlo precizno klesanim kamenjem (Sl. 8). Od krova se nije ništa sačuvalo. Po jednoj staroj fotografiji znamo da je bio piramidalna obli-

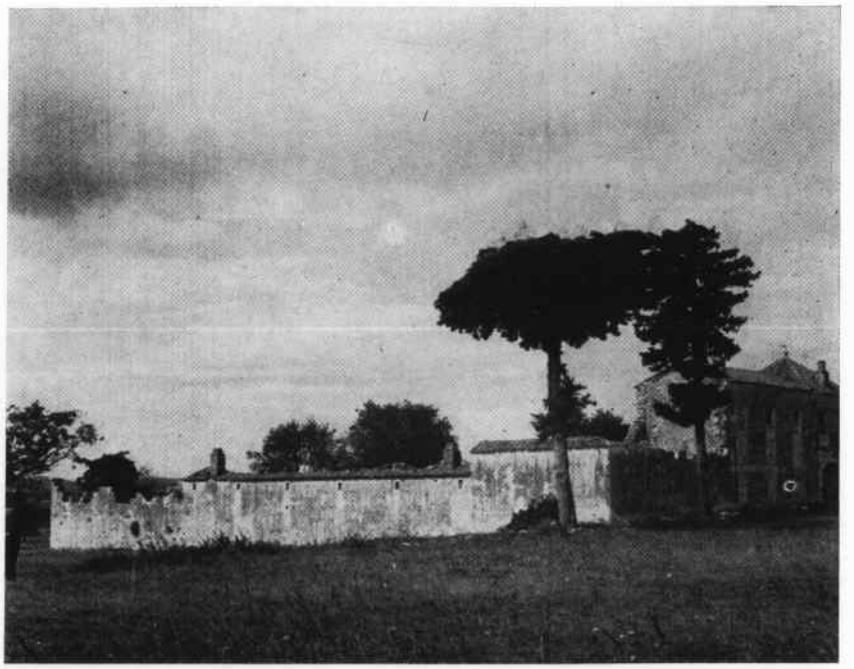

Sl. 1. Maškovića han, pogled s istoka

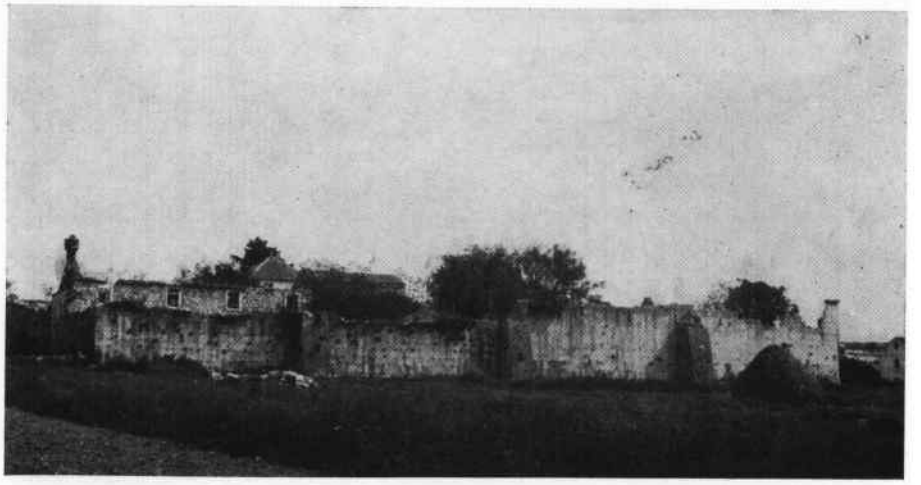

Sl. 2. Maškovića han, pogled s jugozapada

Sl. 4. Ulazna vrata, pogled iz dvorišta

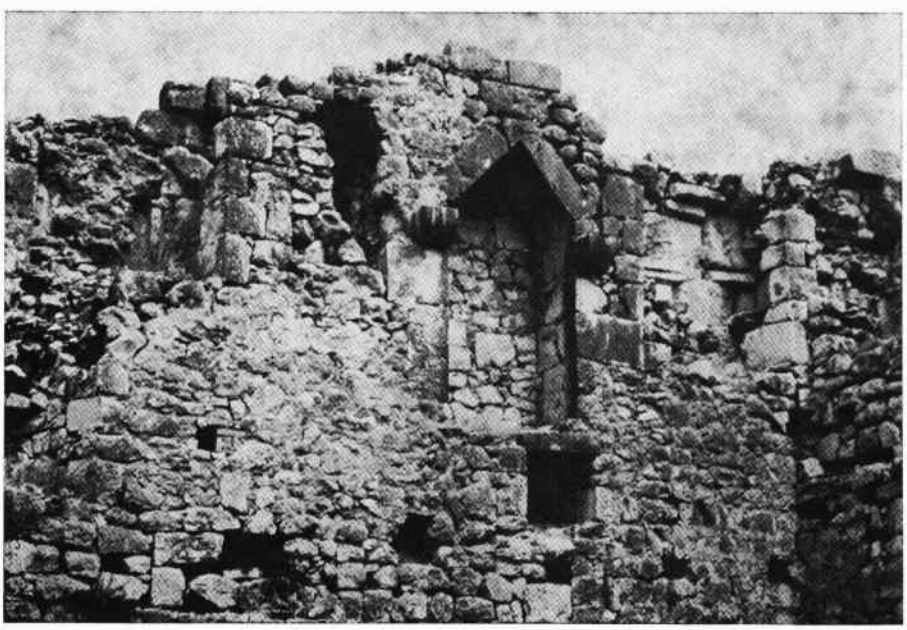

Sl. 6. Kamin u ugaonoj zgradi (zgradi C)

Sl. 7. Unutrašnjost zgrade D

Sl. 8. Paviljon nad šadrvanom

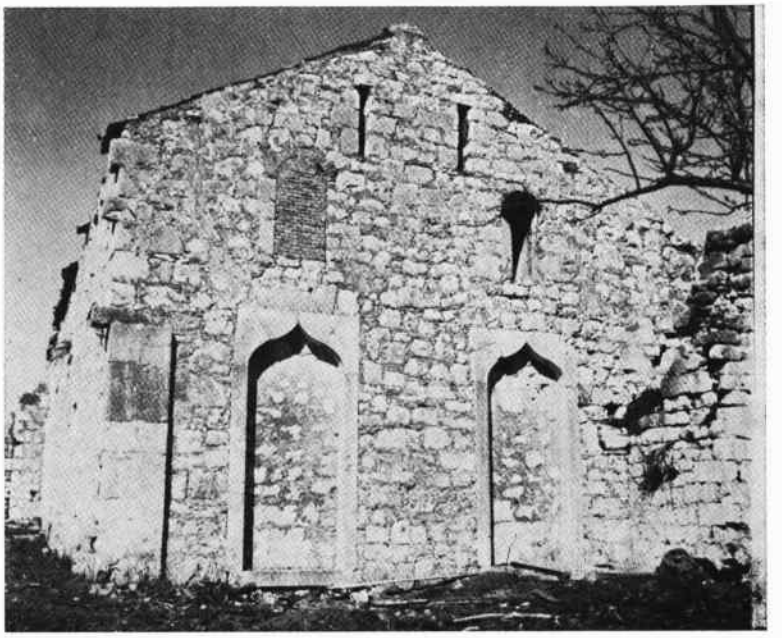

Sl. 10. Jugoistočna fasada zgrade G

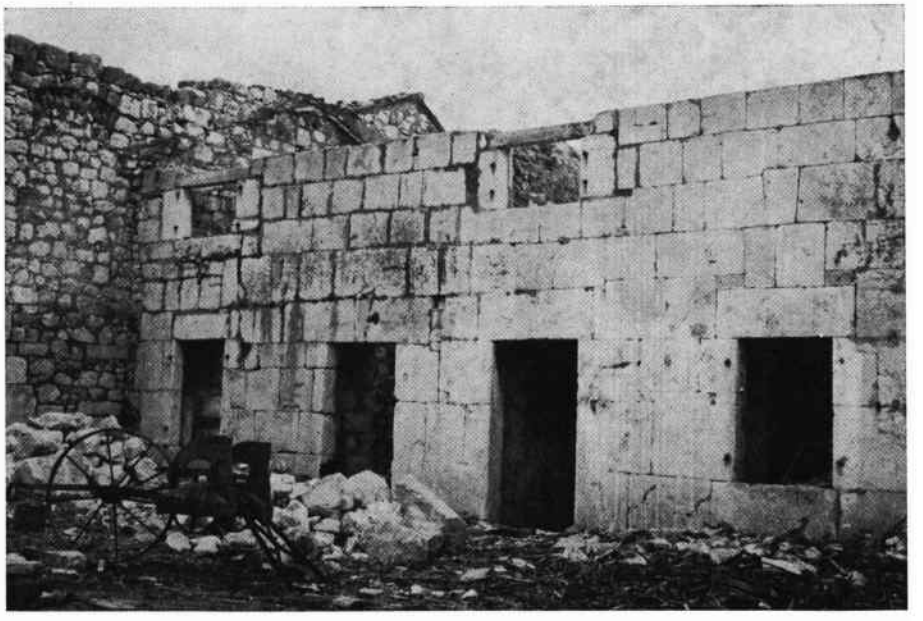

Sl. 12. Konaci

ka prekriven crijepom,[4] ali to mu sigurno nije bio originalni. Zapadnije od toga ulaza nalaze se ulazna vrata u glavnu zgradu hana, vjerojatno namijenjenu vlasniku. Obrise te zgrade teško je utvrditi, jer se na njezinu mjestu nalazi manja kuća pravokutna tlocrta (15,75 x 5,80 m), mnogo skromnijeg izgleda, koja je zauzela samo dio površine namijenjene toj glavnoj zgradi (*G*). To je lako zaključiti po tome što se na njoj nalaze dva prozora islamskog (maur-

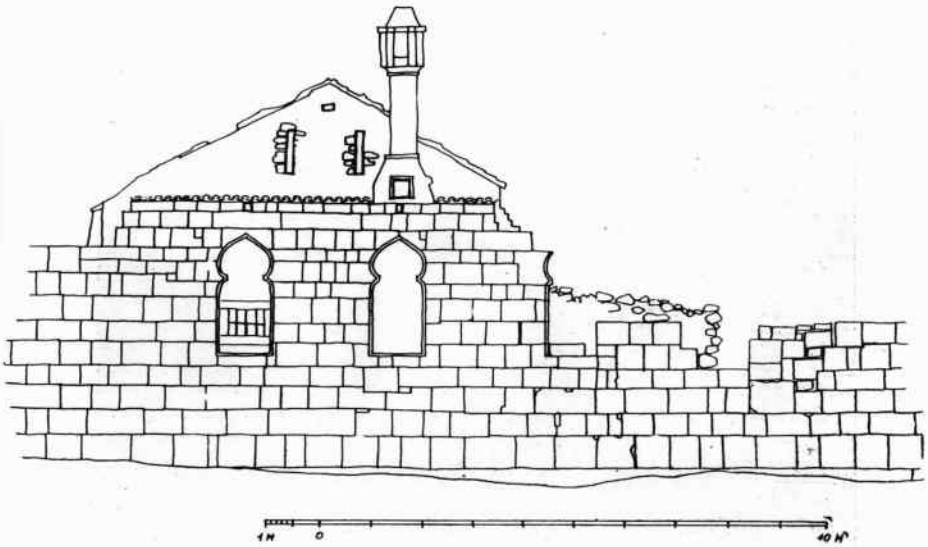

Sl. 9. Dio sjeverozapadne fasade hana (fotogrametrija V. Donassy)

skog) tipa s lukom u obliku lukovice koji se otvaraju u sjeverozapadnom perimetralnom zidu hana (m_1, m_2). Treći prozor (m_3), danas oštećen, nalazi se izvan te kuće a u perimetralnom zidu naslućuju se tragovi četvrtoga (Sl. 9). Dakle, bilo je zamišljeno da glavna stambena zgrada ima prema sjeverozapadu četiri ili čak više prozora, možda da zauzme površinu sve do zapadnog ugla hana. Spomenuta manja kuća ima nekoliko elemenata islamske arhitekture. Tako na fasadi prema jugoistoku dvoja sada zazidana vrata s tipičnim lukom (Sl. 10), a prema jugozapadu tri otvora s oštrim lukovima sagrađenim od opeke. Paralelno s jugozapadnim zidom manje kuće nalazi se još jedan zid (*n*) iste debljine, danas sačuvan do visine nešto oko 2 m, koji ima otvore nasuprot lučnim otvorima spomenute kuće. Taj je zid zajedno s jugozapadnim zidom kuće bio bez sumnje namijenjen monumentalnoj zgradi.

[4] Lj. Karaman, o. c., sl. 69.

Pregradni zid i jugozapadni perimetralni zid hana imaju sačuvane strijelnice i kamine gusto poredane. Na pregradnom zidu vidimo dvije strijelnice i kamin na uskom prostoru između spomenute kuće i ulaza u dvorište, a od tog ulaza do jugoistočnog zida reda se pet kamina i četiri strijelnice (Sl. 11). Kako jugozapadni

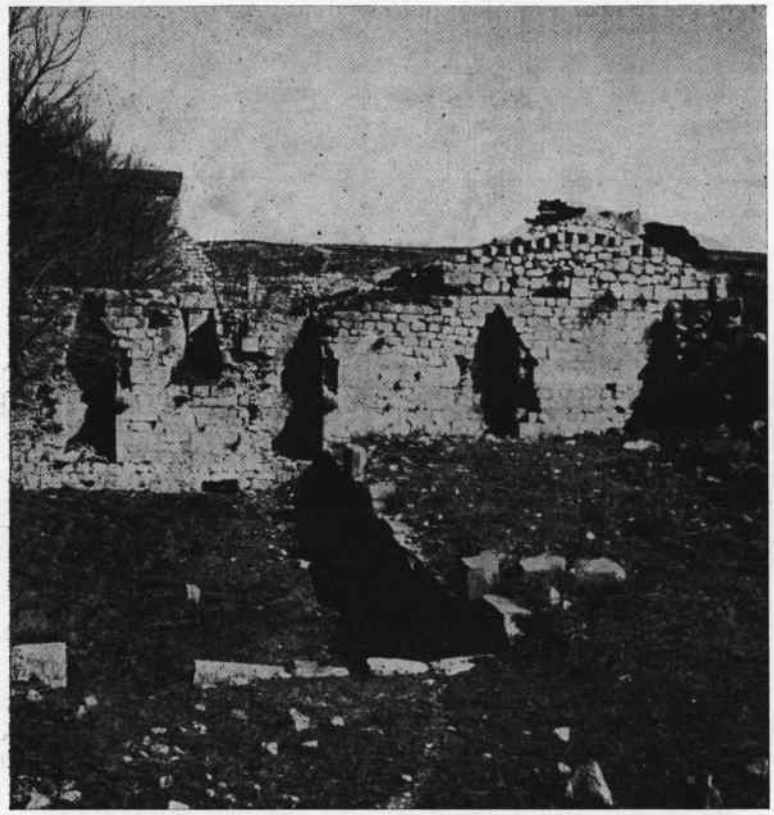

Sl. 11. Dio pregradnog zida s kaminima i strijelnicama.

perimetralni zid nije sačuvan u podjednakoj visini, ti su se otvori na njemu sačuvali samo između srednjeg i istočnog kontrafora (pet kamina i četiri strijelnice), ali naziru se tragovi na dijelu zida do južnog ugla. Nije sigurno da su se nalazili i na dijelu zida do zapadnog ugla, jer se do tamo mogla protezati monumentalna zgrada. Na površini tog dvorišta ne naziru se ostaci zidova koji bi se mogli povezati s tim strijelnicama, odnosno kaminima. Kamini ukazuju da su tu trebali biti sagrađeni također konaci. Jugoistočni dio dvorišta je danas povišen. U suhozidu (*o*) je izrađena ograda

tog povišenja. Kamen koji je tu upotrijebljen jesu klesani blokovi s hana. Uopće u hanu i oko njega nailazi se na veći broj razasutih blokova.

Ovako zapušten, han traži da se što skorije konzervira. Smješten u zanimljivu pejzažu, moći će vrlo dobro poslužiti za neki ugostiteljski objekt. Kad se pristupi tim radovima, trebat će voditi računa o njegovu prvotnom izgledu, prilagoditi zahtjeve nove namjene staroj funkciji pojedinih dijelova zgrade, tako da mu se konačno dade ona važnost i monumentalnost koju mu je namijenio Jusuf Mašković kad ga je započeo zidati, a nije je nikada silom prilika imao. Trebat će izvršiti temeljitu studiju koliko originalnih ostataka, toliko i svih podataka o arhitekturi turskih hanova uopće. Takva studija koju moraju izvršiti specijalisti za islamsku arhitekturu mora da prethodi svakom građevinskom zahvatu. Ovaj skromni prilog nek bude prvi korak u tom pravcu!

THE HAN OF JUSUF MAŠKOVIĆ

Summary

Among the few monuments from the times of the Turkish domination in Dalmatia is the hostelry that is situated south of the ruined mediaeval town of Vrana. It was built by Jusuf Pasha Mašković, supreme admiral of the Turkish fleet, around 1644. Because of the sudden death of Jusuf this hostelry was not finished to the end in the forms devised by Turkish architects. Later additional buildings have no architectonic value whatsoever.

The author analyzes the original parts. This hostelry is in the form of a rectangle 60 x 52 m. It consists of two courtyards. In the larger courtyard there is a dwelling house, which without doubt was raised after the Turks, remains of two structures mutually connected on the western side as well as remains of the hostelry (room for guests) on the eastern side. Before the entrance to the smaller courtyard there is a pavilion which covered over a well. In the smaller courtyard are to be found the remains of the main dwelling house, which had never been completed, but in its place a smaller structure was built. This building had beautiful Moorish windows in the perimetral wall of the hostelry or han. On the walls of this courtyard are to be seen hearths and loop-holes. All the preserved original walls are characterized by a very good stone-mason's workmanship and technique.